

Monika Gawlak

Šlezijaska univerza, Katowice

DOI: 10.4312/SSJLK.60.143-149

Prevodi naslovov slovenske proze na Poljskem

Prispevek obravnava različne pristope prevajalcev k prevajanju naslovov proznih del. To vprašanje se zdi bistveno ne samo zato, ker mora naslov v ciljnem jeziku ohraniti svoje glavne funkcije; potrebna sta tudi celovita analiza razmerja med izvirnim naslovom in delom ter upoštevanje »represntacijske« vloge naslova v drugotnem kulturnem okolju. Pozornost je namenjena naslavljanju prevodov izbranih romanov ter zbirk kratke proze, naslovom, ki ohranjajo značilen element tujosti, in takim, ki zelo odstopajo od naslovov izvirnika.

prevod naslova, funkcije naslova, prevodi slovenske proze, tujost v prevodu

This article discusses the different approaches translators take to translating the titles of prose works. The matter seems important not only because the title must retain its main functions in the target language; a comprehensive analysis of the relationship between the original title and the work is also needed, as well as a consideration of the »representational« role of the title in a secondary cultural setting. Attention is devoted to the titles of selected novels and collections of short prose, titles that retain a characteristic element of foreignness, and those that deviate greatly from the titles of the originals.

title translation, title functions, translating Slovenian prose, foreignness in translation

Funkcije naslovov literarnih del

Naslov zavzema pomembno mesto v zgradbi dela in predstavlja prvo metatekstualno informacijo, *začetno metaizjavo* (Danek 1980: 77), ki »v situaciji resničnega stika s knjigo postane most med bralcem in besedilom« (Uždžicka 2007: 5). Naslov lahko bralca pritegne in spodbudi ali pa odvrne pri izbiri knjige. V naslovu bralec pogosto najde tematske in interpretacijske iztočnice za celotno besedilo.

Glede na svojo naravo in obliko ima naslov različne funkcije. Če ima poseben učinek na bralca, ima tako imenovano pragmatično funkcijo (atraktivno (Markiewicz 1984: 281), reklamno, propagandno, ekspresivno, socialno ali apelativno). Z usmerjanjem branja ima naslov značilno informativno ali opisno (deskriptivno) (Gajda 1987: 83–84), včasih tudi interpretativno-ocenjevalno funkcijo. In ker je naslov lastno ime posameznega izdelka človeške duhovne kulture, ima tudi nominativno-identifikacijsko-individualizacijsko funkcijo,¹ ki izhaja iz dejstva, da omogoča identifikacijo dela. Sam izraz v poljščini – *tytuł* (naslov) – izhaja iz latinske besede *titulus*, ki pomeni oznako, s katero je bilo besedilo

1 Poimenovanje funkcije je odvisno tudi od raziskovalca in pristopa: označevalna (oznacajajoča), identifikacijsko-substancialna (identyfikacyjno-substancjalna – Markiewicz), indikativna (wskazująca) (Gajda 1987: 83).

prepoznano (Gajda 1987: 82). Navedene funkcije naslova so torej povezane z njegovo dvojno naravo, z njegovim položajem na meji med delom in svetom zunaj njega.

Oblika naslova ostaja v večplastnem razmerju z vsebino dela (*Słownik terminów literackich* 1989: 547). »Obstajajo dela, pri katerih je vlogi naslova težko pripisati višjo vrednost (kot jo ima). Vsebuje vse, kar je pomembno za celoto: glavni pomen, pojem poetike, ključ do slogovnega koda.« (Balcerzan 1998: 17–31) Naslov je lahko informacija o temi/vsebini/ideji/junaku/motivu/kraju in času dogajanja ter lahko postane izhodišče za analizo in interpretacijo, lahko se navezuje na poetiko celotnega dela, lahko izraža pisateljevo svetovno-nazorsko ali ideološko držo, lahko nakazuje žanr, lahko vsebuje tudi vrednostno obarvan element. Če po potrebi poenostavimo in upoštevamo predvsem preproste naslove, lahko ločimo dve vrsti le-teh: eni bralca jasno obveščajo o delu (vsebinsko, strukturno, žanrsko), drugi pa ga vpletajo v interpretativno ali medbesedilno igro – pogosto so oblikovani dvoumno in skrivnostno, včasih se nanašajo na literarno ali kulturno izročilo (Uździcka 2007: 119). Vprašanja, povezana z naslovom, se zdijo zelo zanimiva z vidika prevajalstva, ki upošteva naslov izvirnika in hkrati analizira pragmatične posledice uporabe njegovega ustreznika v novem kulturno-pomenskem okolju.

Naslov literarnega dela in njegov prevod

V mnogih primerih se zdi, da je večji izziv prevesti kot pa oblikovati naslov izvirne knjige. Pri umeščanju besedila v prostor druge kulture ni treba upoštevati le jezikovnih dejavnikov, tj. »zvestobe« izvirniku, temveč tudi številne zunajjezikovne dejavnike, ki vplivajo na recepcijo dela, kot so družbeni, mentalni in kulturni dejavniki. Zato mora prevajalec kot drugi avtor pri dodelitvi novega naslova upoštevati celotno novo situacijo komunikacijskega dejanja, v kateri bo prevod deloval. Prevajalec torej aktivira široko razumljeno pragmatično kompetenco, da se spopade s to nalogo. Zato prevajanje naslova zahteva nekoliko drugačen pristop kot prevajanje celotnega literarnega besedila. Zelo raznolika praksa prevajalcev na tem področju – od dobesednega prevoda oz. izposojanja do popolne opustitve izvirnega naslova – je bila glavna spodbuda za razmislek o tem vprašanju.

Razprava bo obravnavala predvsem prevode naslovov slovenskih proznih del, ki so izšla v knjižni obliki, pri čemer se bo osredotočila na njihove pomenske in pragmatične vidike, torej posledice njihovega prevajanja v novi komunikacijski situaciji.

Dobesedni prevod

Naslovi literarnih del, torej lastna stvarna imena, so največkrat prevedeni dobesedno in tak pristop ne vzbuja dvomov. To velja za večino naslovov slovenskih romanov, izdanih na Poljskem, npr. *Galjot/Galernik* (Drago Jančar, prevedla Joanna Pomorska), *Katerina, pav in jezuit/Katarina, paw i jezuita* (Drago Jančar, prevedla Joanna Pomorska), *Smeh za leseno pregrado/Śmiech za drewnianą przegrodą* (Jani Virk, prevedla Joanna Pomorska), *Volčje noči/*

Wilcze noce (Vlado Žabot, prevedla Marlena Gruda) in mnogi drugi. Manjši pomenski premik se pojavi na primer pri naslovu romana Gorana Vojnovića, ki je leta 2020 na Poljskem prejel nagrado Angelus. V izvirniku se glasi *Jugoslavija, moja dežela*, prevajalka Joanna Pomorska pa ga je prevedla kot *Moja Jugosławia* (2019). Njena odločitev je rezultat izčrpnne analize razmerja izvirni naslov – delo – primarna publika in prevedeni naslov – delo (v prevodu) – sekundarna publika. Upošteva pomembne konotacije bralcev izhodiščne kulture, predvsem generacije, ki se spominja krvavega razpada Jugoslavije. Prevajalko sta vodili tako zvestoba izvirniku kot želja, da delo doseže čim širšo publiko v novem kulturnem prostoru, pri čemer je upoštevala predznanje bralcev. Ker namiga na znani slogan »Slovenija, moja dežela« bralec v drugem kulturnem okolju ne prepozna, se izgubi tudi ironični podton naslova. Če bi prevajalko vodila le želja po ohranitvi tega odnosa, bi bilo to enostransko in glede na končno rešitev nekoristno. Ime tuje države, ki je med Poljaki nekoč vzbujala veliko radovednosti, ima v kombinaciji s svojilnim zaimkom v prvi osebi ednine, postavljenim kot prva beseda in s tem poudarjenim, privlačno funkcijo, omogoča identifikacijo že na ravni prve metabesedilne informacije in nakazuje zgodbo osebne narave.

Pri naslovih izposojenkah pa pride do dvoumnega položaja, ko začne v naslovu prevladovati element tujosti. Primer dela, v katerem je zaradi dobeseidnega prevoda v naslovu izpostavljen tujezveneč izraz, je Vojnovičev roman *Čefurji raus! / Czufurzy raus!* iz leta 2010 (prim. Snoj 2003: 81–82). Prevajalec Tomasz Łukaszewicz se je odločil, da ohrani izraz čefur, a ga je prilagodil poljskemu zapisu, uporabil je transliteracijo, tako da morebitni bralec, ki vidi samo naslovnico knjige, ne dobi vtisa, da gre za tujejezično knjigo. Ker pa je tudi drugi del naslova, »raus«, tuja beseda, ki sicer zaradi svoje precejšnje udomačenosti vzbuja podobne konotacije tako pri poljskih kot pri slovenskih bralcih, v naslovu kot celoti očitno prevladuje element tujosti, zaradi česar se lahko zdi nekoliko manj dostopen. Če prevajalec ohrani tuje poimenovanje, tvega morebitno napačno razumevanje s strani sekundarnega občinstva in posledično celo manjšo privlačnost naslova, okrepi pa se približevanje kulturnih posebnosti in razlik poljskemu bralcu ali celo kognitivna provokacija.

Odstopanje od izvirnega naslova

Posebej zanimivi se zdijo naslovi, ki bistveno odstopajo od izvirnika. Prevajanje je vrsta interpretacijskih dejavnosti in te dejavnosti lahko vplivajo tudi na obliko naslova. Literarno besedilo (in tudi njegov naslov) je naravnano na aktivno dejanje bralca, dopolnjevanje *nedoločenih mest* ter s tem konkretizacijo in rekonstrukcijo pomenov, ki jih je oblikoval modelni avtor (Eco 1994: 90–96) izvirnika. Hkrati je prevod kot interpretacija rezultat nalaganja »na izvirnik in svet, ki je v njem prisoten, drugačne mentalne strukture, ki izhaja iz osebnosti prevajalca in identitete ciljne kulture.« (Tokarz 2009: 15) Rezultat teh kompleksnih postopkov so prevajalčeve odločitve in izbire, vključno s tistimi glede naslova. Poudariti je treba, da lahko v primeru precejšnjega razlikovanja naslova prevoda od izvirnika predpostavljamo,

da je končno odločitev sprejel urednik ali založnik, vendar bomo to zaradi poenostavitve preprosto obravnavali kot odločitev prevajalca. Tako ali drugače, takšne odločitve ne narekuje le privlačnost naslova, temveč tudi prepričanje, da aktivira obstoječe znanje ciljnega občinstva, saj mu mora naslov olajšati osredotočanje pozornosti na tisto, kar je za besedilo najbolj pomembno. Prevajalec projicira nekoliko drugačen tip modelnega bralca, pri čemer upošteva nove družbene, kulturne in mentalne razmere naslovnika v ciljni kulturi, kar se med drugim odraža v premikih na ravni naslova.

Pri prevodih slovenske proze najdemo primere, ko je naslov pogojen z interpretacijo dela in ne z obliko izvirnega naslova. Pozornost velja posvetiti romanu Franceta Bevka *Kaplan Martin Čedermac*² (dobesedni prevod *Kaplan Martin Čedermac*), ki je bil preveden v poljščino z naslovom *Słońce w dolinie* (1965) (dobesedni prevod *Sonce v dolini*). Izvirni naslov vsebuje tematsko deskripcijo, ki se nanaša na lik glavnega junaka, hkrati pa vsebuje za poljskega bralca neznanko v obliki njegovega imena in priimka. Prevajalec Marek Antoni Wasilewski se je odločil za metaforični naslov, ki se nanaša na globoko vsebinsko ozadje in ideološki smisel romana. *Sonce* kot simbol novega začetka, vir energije in življenjske moči, razsvetljenja, avtoritete in svobodne volje (prim. Kopaliński 1991: 387) lahko povežemo s protagonistom in njegovim nenehnim delovanjem proti raznarodovanju, italijanizaciji in zakonskim prepovedim uporabe slovenskega jezika v cerkvi. Poljski naslov pozitivno ovrednoti junakovo držo, intrigira in zdi se, da metaforično zaobjema celotno predstavljeno realnost, s čimer bralca pritegne v interpretativno igro. Motiv za odstopanje od izvirnika je bila zagotovo želja po pridobitvi atraktivne funkcije. V primeru tujega imena v naslovu se zdi tak postopek upravičen, vendar mora biti izbira novega naslova v skladu z namenom dela (*intentio operis*, Eco 1994: 45–65). Tako je pri Bevkovem romanu, kjer ostaja odprto vprašanje, ali prevajalec s tako občutnim odstopanjem od izvirnega naslova ne presega svoje kompetence.

Drug primer je roman Ivana Potrča *Na kmetih*, ki je na Poljskem izšel v prevodu Marie Krukowske pod naslovom *Białe czereśnie* (1961) (dobesedni prevod *Bele češnje*). Delo prikazuje realnost slovenskega podeželja v prvih letih po drugi svetovni vojni, vendar ne sledi povsem žanrskemu vzorcu kmečkega romana in se ne osredotoča na socialno ali podeželsko tematiko. Pri tem je pomembna afirmacija zemlje, njena vrednost za kmeta, prizadevanje (pogosto preračunljivo in zahrbtno), da bi si jo prilastil, navezanost na zemljo in konflikti, povezani z dedovanjem. Vendar se pripovedovalec osredotoča na intimni svet protagonistov, temo ljubezenskega trikotnika, zahrbtno zapeljevanje mladega kmeta (glavni junak Južek) s strani kmečke žene in kasneje njene starejše hčerke (Hana), temo platonске ljubezni in dramo glavnega junaka. Naslov izvirnika se torej nanaša na prostor, kraj

2 Roman slovenskega avtorja je bil preveden iz srbohrvaščine, kjer je bil skoraj identičen – *Kapelan Čedermac*, pojavi se samo redukcija junakovega imena. Vprašanje prevajanja iz neizvirnega jezika pa se nanaša na morebitne premike v samem besedilu in presega predmet tega prispevka.

dogajanja in podeželsko tematiko, ki je ozadje za čustvene dogodivščine protagonistov, ter vsebuje tematsko in formalno deskripcijo (Markiewicz 1984: 273), ki se nanaša na žanrsko pripadnost, čeprav je prisotna z namenom polemike. Namesto tega prevajalka uporabi motiv češnje, ki se pojavi ob zapletu platonične, idealizirane ljubezni med Južkom in Tuniko (mlajšo gospodarjevo hčerko). Bela barva, ki simbolizira nedolžnost in čistost, namiguje na duhovno razsežnost tega odnosa. Poljski naslov nima tematske ali formalne deskripcije, prav tako se ne navezuje na žanrski vzorec kmečkega romana, s katerim Potrčevo delo vzpostavlja dialog. Poljski naslov postane metaforičen/simboličen in dobi poetično funkcijo. Verjetno je rezultat prevajalčeve interpretacije,³ saj prinaša drugačno tematsko ravnino kot izvirnik, z umestitvijo kot prvo metatekstualno informacijo pa tudi drugače profilira recepcijo romana in ga odpira nekoliko drugačni interpretaciji.

Omembe vreden je tudi roman Mihe Mazzinija z naslovom *Telesni čuvaj*. Prevajalec Wojciech Domachowski bi lahko izbral ekvivalent »ochroniarz«, »osobisty/prywatny ochroniarz«, ki je bližje izvirniku, saj označuje vlogo glavnega junaka in ohranja formalno deskripcijo, ki kaže na kriminalno pustolovsko naravo romana. Odločil pa se je za ekvivalent *Pies* (dobesedni prevod Pes), kot poljsko različico naslova, kar v kontekstu dogajanja ni neupravičeno, vendar tak naslov asociira na precej pustolovski, mladinski roman in eksplicitno vsebuje metatekstualne informacije, ki jih izvirni naslov ne predvideva in se nanašajo na fizionomijo glavnega junaka (čeprav je to seveda jasno šele ob soočenju z vsebino dela). Ob predpostavki, da se naslov nanaša na protagonista (in ne na motiv), dobi naslov slabšalni prizvok, ki ga izvirnik ne upravičuje in je v nasprotju s poznejšo karakterizacijo junaka, ki je prisotna v delu. Verjetno se je prevajalec odločil za medbesedilno navezavo na znani kriminalni film v režiji Władysława Pasikowskega, ki so ga na Poljskem predvajali v devetdesetih letih prejšnjega stoletja z naslovom *Psy* (dobesedni prevod Psi). Poljski naslov lahko tudi na Poljskem asociira na zelo znano pustolovsko zgodbo za mlade *O psie, który jeździł koleją* (dobesedni prevod O psu, ki se je vozil z vlakom), ki jo je leta 1967 napisal Roman Pisarski.

Sklepi

Za avtorje je dodelitev naslova literarnemu delu zelo pomembno vprašanje. Že zaradi tega se zdi njegov prenos v tujo kulturo pomemben, a tudi ambivalenten proces. Postavitev prevajalca v tako imenovani »vmesni prostor« ga prisili, da upošteva tako avtorjevo izbiro kot družbene, kulturne in mentalne razmere predvidenega bralca sekundarnega besedila. Poleg tega se zdi prevod naslova literarnega dela pomemben ne le zaradi potrebe po ohranitvi bistvenih funkcij, ki jih opravlja, ali zaradi potrebe po celoviti analizi razmerja med izvirnim naslovom in delom, temveč tudi zaradi »ambadorske« vloge naslova v prostoru ciljne kul-

3 Morda je prevajalko navdihnil naslov filma, posnetega po Potrčevem romanu, ki prav tako operira z metaforo in barvami – *Rdeče klasje* (pol. *Czerwone kłosy*). Ta naslov po eni strani namiguje na podeželsko tematiko dela, po drugi pa prek simbolike rdeče barve na erotične teme, ki so v njem prisotne.

ture. Zato se mora prevajalec v primeru univerzalnega naslova, ki vzbuja podobne konotacije pri občinstvu izvirne in ciljne kulture, odločiti za prevod, ki je blizu izvirniku, pogosto za dobesedni. Prostor svobode in možnost ustvarjalnega odnosa se pojavita npr. pri naslovih, ki vsebujejo tuje, nenavadne elemente, ki pri sekundarnem bralcu ne sprožijo skoraj nobenih asociacij. V takšnih primerih se zdi najprimernejša praksa, da se odmaknemo od prvotnega naslova in delu damo nekoliko drugačen naslov, ki ga narekuje njegova interpretacija, v skladu z njegovo *intencio operis* ali z uporabo njegove pomembne teme ali motiva. Vendar je prevajalčeva svoboda tedaj omejena s pragmatičnim in etičnim imperativom. Pri izbiri novega naslova ga mora voditi predvsem želja, da bi delu v novem kulturnem prostoru zagotovil čim širše občinstvo. Deskriptivno funkcijo naslova je treba uskladiti s potrebo po ustrezni ilokucijski moči, pri čemer je treba upoštevati predznanje bralcev. Medtem ko lahko ohranjanje tujosti in uporaba strategije eksotizacije v prevodu celotnega dela prispeva k obogatitvi znanja sekundarnega bralca, vzbudi njegovo radovednost, kognitivno občutljivost in posledično razširi pojmovna obzorja sekundarnega bralca (prim. Kozak 2009),⁴ lahko ohranjanje tujosti na ravni prve metatekstualne informacije brez kakršnekoli okrepitve postane postopek, ki otežuje dostop do bralca in zmanjšuje privlačnost, sprejemljivost in učinkovitost naslova. Naslov lahko postane ovira za medkulturni dialog. Vendar je glavna naloga naslova (poleg poimenovanja dela) pritegniti bralčevo pozornost (Markiewicz 1984: 294). Ker se lahko zgodi, da je prav nenavadnost oz. tujost tista, ki ima atraktivno funkcijo in pritegne bralčevo pozornost, odločitev o njeni odstranitvi na ravni naslova ne bi smela biti rutinska.

Pri razmišljanju o pomenu naslova pa ne smemo pozabiti, da so dober prevod celotnega dela, ustrežna založniška politika, ugled založbe, založniška serija in prepoznavnost avtorja najpomembnejši dejavniki za uspeh prevoda v ciljni kulturi (prim. Ožbot 2001: 388–393; v okviru prevodov slovenske proze v poljščino prim. tudi Gawlak 2014: 137–144).

Literatura

- BALCERZAN, Edward, 1998: Poetyka przekładu artystycznego. *Literatura z literatury*. Katowice: Śląsk. 17–31.
- DANEK, Danuta, 1980: *Dzieło literackie jako książka. O tytułach i spisach rzeczy w powieści*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 77.
- ECO, Umberto, 1994: *Lector in fabula*. Prevedel Piotr Salwa. Warszawa, založba PIW.
- GAJDA, Stanisław, 1987: Społeczna determinacja nazw własnych tekstów (tytułów). *Socjolingwistyka* 6. 79–89.
- GAWLAK, Monika, 2014: Poljski prevodi slovenske proze v letih 1991–2005. Alenka Žbogar (ur.): *Recepcija slovenske književnosti. Obdobja* 33. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 137–144.
- KOPALIŃSKI, Władysław, 1991: *Słownik symboli*. Warszawa: Wiedza Powszechna. 387.
- KOZAK, Jolanta, 2009: *Przekład literacki jako metafora. Między logos a lexis*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

4 Podobno razume pojav prevajanja tudi Bożena Tokarz (2010, prevod 2019). Umetniško prevajanje avtorica opisuje kot stičišče vsaj dveh osebnosti in kultur, torej kot hermenevitični pojav, v katerem trčijo različna stališča in pogledi, ter kot medosebni in medkulturni pogovor za samorazumevanje, ki je posledica odkrivanja drugačnosti.

- MARKIEWICZ, Henryk, 1984: Tytuły dzieł literackich. *Wymiary dzieła literackiego*. Kraków, Wrocław: Wydawnictwo Literackie.
- MAYENOWA, Maria Renata, 1974: Pojęcie całości, pojęcie ramy. *Poetyka retoryczna*. Wrocław. 272–273.
- OŽBOT, Martina, 2001: Problemi posredovanja slovenskih literarnih besedil v tuje kulture. Martina Ožbot (ur.): *Prevajanje Prešerna. 26 prevajalski zbornik*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 388–393.
- Słownik terminów literackich*, 1989: Uredili Janusz Sławiński idr. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich - Wydawnictwo. 547.
- SNOJ, Marko, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba Modrijan. 81–82.
- TOKARZ, Bożena, 2009: Przekład czyli »fuzja horyzontów«. P. Fast, A. Świeściak (ur.): *Sztuka przekładu – interpretacje*. Katowice: Wydawnictwo »Śląsk«. 15.
- TOKARZ, Bożena, 2010 (prevod v slovenščino 2019): *Spotkania. Czasoprzeźreń przekładu artystycznego*. Katowice: Založba Uniwersytetu Śląskiego.
- UŹDZICKA, Marzanna, 2007: Tytuł utworu literackiego. *Studium lingwistyczne*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego. 5.